

**Dimitrie Cantemir: prinț între Orient și Occident- contribuția în
domeniul turcologiei**

**Dimitrie Cantemir: Prince between East and West - Contribution to
Turkology**

Gülten ABDULA-NAZARE

Romanian Democratic Turkish Union, Galati, Romania

e-mail: gultenabdula@yahoo.ro

Abstract: This article focuses on Dimitrie Cantemir's great personality and the role he played in Turkish culture. It is well known that Dimitrie Cantemir's works were foundations on which Turkish cultured music was based, but also the entire science of Turkology.

Keywords: Dimitrie Cantemir; Turkology; Ottoman cultured music

Născut în satul Silișteni, din provincia Vaslui, la 26 octombrie 1673, Dimitrie Cantemir este fiul mai mic al voievodului moldovean Constantin Cantemir.

„Dimitrie Cantemir” în română, „Demetrius Cantemir” în Europa continentală, iar de turci Kantemiroğlu, Küçük Kantemiroğlu sau Boğdan Vlah preni Dimitrie Cantemir. Dimitrie Cantemir este indiscutabil o personalitate și valoare, în domeniile istoria științei, artei, politicii și modernizării, un multilingvist versatil, o personalitate intelectuală, care a adus o mare contribuție la studiile de turcologie. Începând de la îmbrăcămintea sa în stil baroc și „turbanul turcesc”, așezat pe perucă, este o îmbinare între culturile occidentale și orientale sau, poate, încearcă sugestiv să ne atragă atenția asupra rădăcinilor sale tătărăști îmbinate cu cele românești, din zona geografică a Moldovei, unde se întâlnesc culturile occidentale cu cele orientale, unde tradiția occidentală se întâlnește cu tradiția „ortodox-răsăriteană”.

Pe de altă parte, sunt puțini orientaliști a căror contribuție și influență la viața politică și culturală otomano-turcă și studiile otomano-turce sunt la fel de intense și puternice ca la Kantemiroğlu.

În lucrarea de față nu voi face referire decât la contribuția marelui cărturar în domeniul turcologiei.

Ca urmare a practicii unui fel de „ostatic politic” care viza menținerea provinciilor autonome sub controlul sistemului administrativ otoman, Dimitrie Cantemir a rămas la Istanbul mai mult de douăzeci de ani, la intervale începând cu vârsta de 14 ani (1688-1710). În acest timp, Kantemiroğlu a învățat limbile occidentale și orientale, atât la universitatea de pe lângă Patriarhia din Fanar cât și la Enderun, cea mai înaltă academie otomană primind educație la cel mai înalt nivel. A fost în contact permanent într-un mediu foarte distins din Istanbul cu artiști, intelectuali, birocrați pe probleme științifice, artistice, culturale și politice și șefi ai misiunilor străine la Poarta Otomană pe probleme științifice, artistice, culturale și politice, ajungând să vorbească la perfecție 14 limbi, reușind să devină unul dintre intelectualii activi în domeniile culturale și politice ale vremii sale, cu aprofundare în științele filozofiei și literaturii (Sözen, 2010, pp. 7-11).

Continuând la cea mai înaltă academie otomană, de la Palatul Topkapi Enderun, în paralel cu cel de la Patriarhia Ortodoxă Greacă, unde a învățat cultura greacă antică și latină; cultura ortodoxă tradițională a Bizanțului; filosofia și geografia de la Artali Meletius; știința astrologiei de la Nefioğlu; matematica și turca de la Sadi Efendi. În același timp, și-a concentrat studiile pe istorie, geografie, limbă, religie, filozofie, muzică și arte plastice, pe lângă examinarea culturii și stilului de viață otoman, cu mare grijă și meticulozitate. Cantemir nu este o persoană crescută de Occident, ci un orientalist care a fost crescut în mediul cultural al Istanbulului.

Contactul cu oameni din domeniile artelor, politicii și culturii din medii apropiate de Palat au fost poate primele semnale ale ceea ce ar putea și ar trebui să facă în viitor pentru Moldova. A luat lecții de muzică de la Kemani Ahmed Efendi.

Dimitrie Cantemir și contribuția lui la prezentarea muzicii turcești în Europa

Până la Kantemiroğlu, a existat o tradiție a edvarului, adică a științei muzicii în Orientul Mijlociu, în muzica islamică, arabă, persană și turcă, încă din secolul al XIII-lea, dar această muzică depindea de litere și silabe.

În muzica turcă, primele exemple de notare depindeau de litere. Inițiatorul acestei serii, filosoful Yakub Al Kîndi (790-874), potrivește sistemul pentru echivalarea fiecărei litere din alfabetul arab unui sunet. Această metodă („ebced”) a fost mai târziu folosită de Safiyüddin Abdülmümin Urmevî (?-1294), teoretician de secol al XIII-lea, în manuscrisul numit „Kitabü'l Edvar”. Urmevî notează propria sa compoziție prin metoda ebced, devenind cea mai importantă piesă scrisă în notație curentă, ce reflectă percepția melodică a perioadei. Acest sistem ebced, în care fiecare dintre litere a, b, c, d (ebced) formează un sistem de scriere a notelor musicale, iar înălțimea tonalităților are corespondent câte o cifră. Acest sistem

a fost utilizat de muzicienii perioadei de după Urmevi, fondatorul teoriei sistematice în muzica turcă, până în secolul al XVII-lea. Conform unor studii mai recente se pare că la începuturile ei, în muzica turcă au fost folosite 9 note muzicale. Din păcate, astăzi se găsesc prea puține mărturii scrise. În afara sistemului ebced, se numără eforturile a unor muzicieni, precum Nâyî Osman Dede (1652-1730), Abdülbâkî Nâsır Dede (1765-1821), prințul moldovean, Dimitrie Cantemir (1673-1727), și armeanul Hamparsum Limonciyan'dır (1768-1839). Mai mult, prima utilizare a notației vestice contemporane în turcă a fost întreprinsă de Ali Ufkî Bey (1610-1675) (Albert-Wojciech Bobowski), de origine poloneză.

Întrebarea pe care și-o punea mereu era: „Cum pot descrie teoretic muzica interpretată astăzi la Istanbul?”.

Din această mare pasiune ia naștere cartea de teorie muzicală a muzicii clasice turcești, de care era pasionat. Lucrarea, numită „Kitab-ı Edvâr”, scrisă între anii 1700-1710, este una dintre cele mai importante documente din istoria muzicii. Dimitrie Cantemir, nu se afirmă, aici, doar ca scriitor, ci ca și muzician, compozitor, instrumentist. Îi cunoaște pe toți marii compozitori. Ceea ce spune el în Edvarı nu este doar teoria muzicii, ci și descrierea muzicii interpretate la Istanbul, la acea vreme.

El a dat o identitate muzicii turcești. Nu a privit muzica turcă-otomană așa cum priveau orientaliștii europeni de atunci. El s-a uitat la muzică din interior și a scris ceea ce a văzut, a auzit și a simțit.

Cartea este scrisă în limba turcă și este una dintre primele lucrări ale savantului domnitor, concepută în perioada vieții acestuia la Istanbul. Lucrarea cuprinde un studiu aprofundat al muzicii otomane laice și religioase, cu explicația notației inventate de Cantemir și culegerea de melodii notate după sistemul său. Există cinci exemplare în manuscris ale tratatului, cunoscute până în prezent. Toate se află în Turcia. Manuscrisul autograf se află în prezent la Biblioteca Institutului de Turcologie din Istanbul.

Lucrarea *Cartea științei muzicii după felul literelor*, numită și *Edvâr-ul lui Cantemir*, așa cum este prezentat de Eugenia Popescu-Judetș, este alcătuită din două părți.

Partea I se intitulează „Cartea științei muzicii după felul literelor” și cuprinde opt capitole tratând despre: notația muzicală inventată de Cantemir, „explicarea științei muzicii”, modurile muzicale și analiza lor.

Partea a II-a include 354 de melodii instrumentale notate alfabetic, dintre care: 318 „peşrev”-uri și 36 „sâz semâ'îsi”. În această culegere există și 14 compoziții proprii semnate Kantemiroglu.

Tratatul lui Cantemir, care a servit ca un document istoric excepțional din multe puncte de vedere, va rămâne pentru totdeauna o sursă

fundamentală de cunoaștere privind teoria, stilul și formele muzicii otomane de secol al XVII-lea.

Dimitrie Cantemir era îndrăgostit de muzica turcească, pe care o considera chiar mai interesantă decât cea europeană. „Europenilor li s-ar putea părea ciudat că mă refer aici la dragostea pentru muzică a unui popor pe care creștinii îl privesc drept barbar”, nota el, în „Istoria Imperiului Otoman”, adăugând că: „M-aș încumeta să spun că muzica turcilor e mult mai perfectă decât cea a Europei în privința metrului și a proporției dintre muzică și cuvinte, dar în același timp e și atât de greu de înțeles, încât n-ar fi deloc ușor să găsești mai mult de o mână de oameni care să stăpânească principiile și subtilitățile acestei arte”. Iar în privința instrumentului al cărui virtuos era, tanburul, Cantemir scria că: „este singurul care imită fidel și fără greș glasul și cântecul omenesc”.

La câteva sute de ani distanță, Jordi Savall sare în apărarea lui Cantemir împotriva eventualilor opozanți, demonstrând că, într-adevăr, muzica turcească a epocii era mult mai complicată și mai rafinată decât cea din vestul Europei. „Ne-am convins noi înșine de adevărul spuselor lui Cantemir. În cele nouă makam-uri pe care le-am selectat se întâlnesc următoarele tipuri de metru (sau ritm): 14/4, 16/4, 10/8, 6/4, 12/4, 48/4 și 2/4. Dintre acestea șapte, numai ritmurile de 6/4 și 2/4 sunt uzuale în Occident.” Mai mult, Savall declară că sistemul de notație muzicală inventat de Cantemir este „extrem de inteligent și precis, permițându-ne să facem diferențieri subtile”.

Pe scurt, Cantemir a fost produsul vieții culturale și intelectuale de la Istanbul la fel de mult cum a reprezentat unul dintre acei care au dat direcția către noua orientare culturală în capitala Imperiului Otoman.

Prin tot ce a realizat în domeniul componisticii, artei interpretative și al didacticii muzicale, Cantemir a lăsat o impresie de neuitat în conștiința contemporanilor, impunându-și, totodată, personalitatea în cultura orientală. Dacă ținem seama de aportul real al muzicianului în domeniul teoretic și practic al artei sonore, putem afirma cu mândrie și respect: numele ce și l-a clădit în timpul vieții îl situează pe merit în panteonul muzicii clasice turcești. A creat sistemul de notație care a salvat sute de lucrări de la pierdere, devenind astfel unul dintre cele mai importante nume din istoria muzicologiei turcești.

Istoria otomană

Creșterea și descreșterea Imperiului Otoman

Pentru prima dată, occidentul avea să învețe despre structura administrativă, politică, socială și informații secrete ale unei țări care reprezintă un mare pericol pentru apus, din condeiul unei persoane care cunoștea foarte bine Imperiul Otoman. Prin urmare, Împăratul Charles al VI-

lea al Germaniei i-a oferit titlul de prinț romano-german pentru că a oferit informații despre structura politică și militară a Imperiului Otoman, care putea fi considerată secretă.

Dimitrie Cantemir și-a scris cartea, *Istoria ascensiunii și decăderii Imperiului Otoman*, în cadrul unui plan unic. După o scurtă introducere despre turcii Oguzi, el a prezentat Imperiul Otoman în două părți. Prima parte, de la înființarea Imperiului Otoman până în 1683, iar a doua parte, perioada de la 1683 până la Războiul de la Prut, din 1711. În a doua parte, ca persoană care cunoaștea îndeaproape statul otoman, descrie structura socială a statului, textura sa culturală, sărbătorile laice și religioase, arta, literatura, credința, tradițiile și obiceiurile, relațiile Imperiului Otoman cu Europa, frământările interne, frecvențele revolte ale ienicerilor, precum și atitudinile și comportamentele oamenilor de rând și viața ambasadiorilor străini la Istanbul, într-un limbaj simplu, bazat pe observațiile sale personale.

Lucrarea a devenit cea mai citită carte despre Imperiul Otoman în toată Europa.

Este suficient să privim lista abonaților la versiunea în engleză, în frunte cu regina și prințul de Walles, ca să ne dăm seama cât de apreciată era această lucrare în Europa. Se spune chiar că regina dormea cu lucrarea sub cap.

În această lucrare, Kantemiroğlu a făcut evaluări economice și culturale, precum și evenimente politice. Cronicile otomane sunt pe primul loc în sursele sale. Cea mai valoroasă parte a cărții sunt notele de subsol. Aici, autorul explică momentele la care a fost martor, face referiri la civilizația otomană și își explică și propriile sale trăiri. Lucrarea, care a fost scrisă după părerea sultanilor, ca o istorie otomană independentă, a fost tradusă în limba română, în 1876, și tradusă din textul românesc în turcă (*Istoria ascensiunii și decăderii Imperiului Otoman*, de trc. Özdemir Çobanoğlu, I-III), Ankara 1979-1980; Istanbul 1999). Kantemiroğlu a scris și o lucrare numită *De Statu politico Aulae Othomanicae* despre sistemul instituțional și administrativ al Imperiului Otoman, dar o copie a acesteia a fost pierdută în timpul expediției cauziene, din 1722.

Contribuția lui Kantemiroğlu la dezvoltarea turcologiei în Rusia Prima tipografie în limba turcă cu litere arabe

În timpul Voievodatului Moldovei, a trădat Imperiul Otoman și a luat partea rușilor în Războiul Prutului și a luptat împotriva otomanilor. Când otomanii au câștigat războiul, s-a refugiat la ruși. Kantemiroğlu a câștigat favoarea țarului Petru I și s-a amestecat cu elita rusă, la fel ca la Istanbul. A participat la proiectul privind înființarea Academiei de Științe din Sankt Petersburg. Cu toate acestea, din cauza dificultăților financiare cauzate de Marele Război Nordic, care a durat între 1700 și 1721, academia a

fost înființată oficial în 1728, la un an după moartea lui Kantemiroğlu (Altuntek, 1993, p. 191) Spre deosebire de prima tipografie care a tipărit în turcă cu litere arabe, înființată de İbrahim Müteferrika, în 1728, cu edictul lui Ahmet și fatwa-ul șeicului al-Islam (Altuntek 1993), cea înființată de Dimitrie Cantemir în Rusia, în limba turcă, cu litere arabe, a fost înainte de cea înființată de Mutferica, în capitala Imperiului Otoman. Tipografia era însăși coordonată de marele savant, iar textele cu litere arabe erau similare cu cele apărute în Europa.

O altă diferență între textele publicate de Kantemiroğlu și scrierea persană și arabă este aceea că fonemele /n/ și /ŋ/, /e/ și /é/, care nu există în aceste limbi sau nu au caracteristici fonemice, dar sunt foneme în cuvinte de origine turcă, sunt prezentate cu semne distinctive (Girfanova, 2010, p. 15).

Kniga sisima provincia sostoyaniye muhammedanskiya religii, publicată în rusă, în 1722, la Sankt Petersburg, este lucrarea despre religia islamului și toleranța acestuia și include subiecte, precum caligrafia turco-islamică, superioritatea dervișilor față de călugării creștini, interzicerea de a fi musulman prin forță și frumusețea lingvistică unică a Coranului. Cu toate acestea, în timp ce lucrarea era publicată, aceasta a fost cenzurată de Patriarhia Ortodoxă Rusă și forma ei inițială a fost schimbată.

Cartea a fost tradusă în limba română, în 1987, dar conform cenzurii de Patriarhia Ortodoxă Rusă.

Manifestul sau Proclamația Țarului Petru I

În 1722, Petru I l-a luat pe Kantemiroğlu, care cunoștea bine islamul și popoarele islamice, în calitate de consultant al expediției pe care a organizat-o în Caucaz și Iran. Sarcina lui Kantemiroğlu a fost să pregătească pliante în limba turcă și persană (Rom. manifestul) pentru localnici. În acest scop, a fost realizată prima publicație rusă cu fonturi arabe. Astfel, Kantemiroğlu a devenit prima persoană care a tipărit cu litere arabe pentru Rusia, cu doi ani înaintea Turciei (vezi Eșanul, 2010, p. 122). Această proclamație a lui Petru cel Mare, care a fost distribuită în 1722, s-a adresat tătarilor vorbitori de turcă, nogaiilor, azerilor, balkarilor din regiunea nord-caspică, Caucaz și Iran; a vizat daghestanii vorbitori de dialecte caucaziane și altor popoare vorbitoare de iraniană. Pliantul, nu are copertă, doar pagină de titlu, care menționează motivele expediției organizate de țarul Petru I, și cere ca popoarele locale să nu se teamă, să nu ajute inamicul, că Petru a fost un prieten al șahului Iranului, că armata rusă a reușit să protejeze regiunea de hoți, că și-a propus să-i salveze de răufăcători, de dușmani. Textul lucrării, în 1000 de exemplare, a fost pregătit mai întâi în rusă, apoi a fost tradus în tătară, turcă și persană de către Dimitri Kantemiroğlu și tipărite în „limbi orientale” cu litere arabe, în perioada 13-15 iulie 1722, în orașul Astrakhan.

Proclamația lui Petru I a fost tradusă și în germană. O copie a acestei declarații și traducerea în germană se află în Arhivele Institutului de Studii Orientale din Sankt Petersburg.

Deși nu era profesionist, Cantemir conform modelului documentelor diplomatice otomane, a atașat un tughrațura, cu numele (Petros Aleksevic) și titlul țarului rus.

O altă caracteristică a declarației tipărite a țarului rus, Petru I, cu litere arabe este că versiunea tătară a textului este și primul text tipărit în tătară. Textul tătar are un stil aparte, plin de cuvinte și expresii arabe și persane potrivit perioadei otomane. O copie a acestui text se păstrează la Sankt Petersburg. După expediția din Caucaz, mașinile de tipărit și scrisorile au rămas în Astrakhan din cauza dificultăților de transport. Din acest motiv, tipărirea textelor cu grafie arabă, în Rusia, a fost suspendată până în anii șaptezeci ai aceluiași secol (Girfanova, 2010, p. 15).

Dimitrie Cantemir și alfabetul latin în scrierea limbii turce otomane

Dimitri Kantemiroğlu este unul dintre primii oameni de știință care a folosit alfabetul latin în scrierea limbii turce otomane. În lucrarea sa latină, intitulată „Tasviri al Moldovei” (1716), se văd cuvintele turcești, în special termenii administrativi și tehnici, scrise cu litere latine (Girfanova, 2010, p. 15).

Moartea marelui cărturar moldav: prinț între Occident și Orient; aducerea osemintelor în țară

Kantemiroğlu a intrat sub patronajul țarului rus Petru I și și-a continuat viața și studiile științifice în această țară. În surse, gusturile lui Kantemiroğlu cu privire la cultura orientală, îmbrăcămintea lui etc. Se spune că și-a păstrat unele dintre caracteristicile personale până la moarte.

La scurt timp după întoarcerea dintr-un drum greu și plin de primejdii, din timpul campaniei „persane”, din 1722-1723, Dimitrie Cantemir se stinge din viață, la 21 august 1723, la moșia sa Dimitrievka, și este înmormântat în biserica construită de el, la Moscova. Astfel, s-a încheiat viața uneia dintre cele mai mari personalități ale culturii și spiritualității românești și europene, de la hotarul secolelor XVII-XVIII.

În 1935, în condițiile în care între România și Uniunea Sovietică s-au stabilit relații diplomatice, osemintele distinsului om politic și cărturar, Dimitrie Cantemir, au fost aduse în țară și înhumate la biserica Trei Ierarhi din Iași. Guvernul a decis ca transportarea osemintelor la Iași, cum și înhumarea lor acolo să se facă cu toate onorurile cuvenite și, în acest scop, încă de Vineri 14 Iunie a.c., au sosit în localitate d-nii: Nicolae Titulescu, ministru de Externe, cum și Ostrowski, ministrul Republicii Sovietice la București.

Pe lespedea raclei sale stă scris: „Aici, întors din lungă și pre greaua pribegie înfruntată pentru libertatea țării sale, odihnește Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei.

În concluzie

Kantemiroğlu rămâne o personalitate culturală comună între România și Turcia, o personalitate care leagă popoare și culturi; un „Om Universal”, cum îl consideră turcii, un Aristotel din Perioada Antică, un Avicena, cel care avea cunoștințe în multe domenii, în special în arte și științe, om renescentist, precum Leonardo Da Vinci, unul dintre geniile din perioada clasică, precum Goethe, într-un cuvânt, „Omul Universal”, așa cum îl consideră turcii.

Astăzi, pe pereții Bibliotecii Sainte-Geneviève (La Bibliothèque Sainte-Geneviève) din Paris, se află o placă de marmură care poartă numele de Kantemiroğlu, alături de alte genii din vremurile antice.

În acest context, Comisia de Femei a Uniunii Democratice Turce a deschis vizita, făcută în perioada 8-13 mai 2023, cu o conferință susținută de subsemnata, în cadrul Institutului Cultural Român „Dimitrie Cantemir”, din Istanbul, un semn de omagiu celui pe care un domn din Turcia, la finalul expunerii, l-a comparat cu un Leonardo Da Vinci al românilor.

Bibliografie

- Marinescu, Peter C., *Muzicologia otomana clasică și aportul cantemirian*, <https://vanitologia.wordpress.com/2014/10/07/muzicologia-otomana-clasica-si-aportul-cantemirean/>
- Necipoğlu, Gülru, 1991, *Architecture, ceremonial, and power: The Topkapi Palace in the fifteenth and sixteenth centuries*. Cambridge, Massachusetts.
- Süer Eker, Başkent Üniversitesi: *TÜRKOLOJİNİN GELİŞİMİNDE DİMİTRİ KANTEMİROĞLU'NUN ROLÜ*
<http://www.on5yirmi5.com/haber/muzik/muzik-turleri/388/notanindogusu.html>
<http://www.on5yirmi5.com/haber/muzik/muzik-turleri/388/notanindogusu.html>
<http://www.cotidianul.ro/Dimitrie-Cantemir-la-Parlamentul-European-131617/sursa>
http://en.wikipedia.org/wiki/Ottoman_classical_music
http://www.oud.gr/music_turkey.htm